

Ірына Гапоненка / Iryna Gaponenko

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт / The Belarusian State University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4082-447X>

e-mail: haponienka@bsu.by

Адлюстраванне беларуска-польскіх моўна-культурных сувязей у беларускіх антрапанімічных тэкстах XIX ст.

Reflection of Belarusian-Polish linguistic and cultural ties in anthroponymic texts of the XIX century

Odbicie białorusko-polskich związków językowych i kulturowych w białoruskich tekstach antroponimicznych XIX wieku

Тэарэтычныя гарызонты сучаснай лінгвістыкі істотна пашыраюцца за кошт таго, што, згодна з найноўшымі камунікатыўна-пазнавальнымі задачамі, фарміруюцца патрабаванні вывучэння мовы не толькі як сістэмы, але і як дзейнасці. Адпаведна, актуальнасць набываюць даследаванні, у якіх разглядаюцца не проста суадносіны ўнутрысістэмных адзінак, але і сувязі сістэм з пазамоўнай рэальнасцю. У выніку асаблівае месца ў навуковай лінгвістычнай парадыгме адводзіцца міждысцыплінарнасці – лінгвістыка прыходзіць да неабходнасці вывучэння мовы ва ўсёй разнастайнасці яе знешніх сувязей, усё больш захоплівае сумежныя даследчыя вобласці і пачынае інтэгравацца з разнастайнымі гуманітарнымі галінамі ведаў, зыходзячы з фактару агульнасці вырашаемых праблем. Акрамя таго, характэрнай рысай сучасных лінгвістычных даследаванняў становіцца антрапацэнтрызм, калі ўвага пераключаецца з аб'екта на суб'ект пазнання і аналізуецца чалавек у мове і мова ў чалавеку.

Павышэнне ўвагі да функцыянальна-камунікатыўнага аспекту ў вывучэнні мовы і выразная антрапацэнтрычная арыентацыя “непазбежна прывялі да выяўлення камунікатыўнай адзінкі вышэйшага парадку. Такой адзінкай з'яўляецца тэкст” [Валгіна 2002].

З канца XX ст. тэкст становіцца сталым аб'ектам філалагічных даследаванняў, з'яўляецца нават самастойны, дакладна акрэслены кірунак лінгвістычных даследаванняў – лінгвістыка тэксту. Паводле Алены Беразовіч, адбываецца свайго роду “штурм” праблемы тэксту, абумоўлены тым, што “ў тэксце “раствораны” яго творца – чалавек з яго прасторава-часавымі арыенцірамі, каштоўнаснымі ўстаноўкамі і пад.” [Березовіч 1995: 86].

Прыкладна з 80-х гадоў XX ст. паняцце тэксту пачынае ўжывацца і ў дачыненні да анамастычнага матэрыялу. У прыватнасці тэрмін *антрапанімічны тэкст* уключаны ў рэестр 2-га выдання *Словаря руской ономастической терминологии* Наталлі Падольскай 1988 года (у 1-ым выданні 1978 года яно яшчэ адсутнічае) з наступным азначэннем: “антрапанімічны тэкст – тэкст, у якім пераважаюць антрапанімы, аб’яднаныя ў маўленчыя паслядоўнасці і якія спалучаюцца з абавязковымі або факультатыўнымі апелятыўнымі кампанентамі” [Подольская 1988: 34]. У якасці прыкладаў такіх тэкстаў у слоўніку прыводзяцца вайсковыя рэестры, рэкруцкія спісы, раздатачныя ведамасці, памінальныя кнігі і пад.

Неабходна адзначыць, што ў адносінах да анамастыкі прымяненне паняцця *тэкст* выглядае некалькі спрэчным. У лінгвістыцы на сёння існуе мноства азначэнняў тэксту (паводле падлікаў Юрыя Сарокіна, налічваецца больш за 250 адпаведных дэфініцый), у якіх акрэсліваюцца розныя наборы тэкставых прымет, зыходзячы найперш з пастулатаў той навукі, прадстаўніком якой з’яўляецца даследчык, а таксама з яго навуковых поглядаў, прыхільнасцяў, канцэпцый у разуменні прыроды мовы, маўлення і чалавека [гл. Уракова 2007: 65]. На наш погляд, найбольш універсальнае азначэнне паняцця *тэкст* належыць Іллі Гальперыну, дзе выяўлены асноўныя функцыянальныя і анталагічныя прыметы тэкставага феномена:

Тэкст – гэта твор маўленчатворчага працэсу, які валодае завершанасцю, аб’ектываваны ў выглядзе пісьмовага дакумента, літаратурна апрацаваны ў адпаведнасці з тыпам гэтага дакумента, твор, які складаецца з назвы (загалоўка) і шэрагу асобых адзінак (звышфразавых адзінстваў), аб’яднаных рознымі тыпамі лексічнай, граматычнай, лагічнай і стылістычнай сувязі, які мае пэўную мэтанакіраванасць і прагматычную ўстаноўку [Гальперин 1981: 18].

У гэтым азначэнні, як, дарэчы, і ў абсалютнай большасці іншых фармулёвак, у якасці базавых патрабаванняў да тэксту ўказваецца найперш звязнасць (што зразумела нават этымалагічна, бо само слова *тэкст* паходзіць ад лацінскага *textum*, што азначае тканіну, спляценне, злучэнне), сэнсавая завершанасць, а таксама аднесенасць пераважна да камунікатыўна-маўленчай сферы.

Прымяненне ж ідэі тэксту да анамастыкі ўяўляе вялікія складанасці, бо “прастора ўласных імёнаў традыцыйна разглядаецца як дыскрэтная, якая не валодае адной з асноўных уласцівасцей тэксту – уласцівасцю звязнасці” [Березович 1995: 86].

Тым не менш сістэматызаваныя пералікі анамастычных (антрапанімічных у прыватнасці) адзінак вызначаюцца шэрагам істотных катэгарыяльных прымет, уласцівых тэксту. Так, паслядоўна размешчаныя антрапанімічныя фрагменты ўтрымліваюць такія функцыянальныя характарыстыкі, як вербальная і знакавая фіксацыя, упарад-

каванасць, члянiмасць, антрапацэнтрычнасць, лакальна-тэмпаральная аднесенасць, прагматычная скiраванасць, здольнасць захоўваць iнфармацыю i рэалiзоўваць камунікатыўныя задачы па канстатацыi, абагульненнi i параўнаннi пэўных фактаў i даных (выбар характарыстык на падставе наступных работ: [Уракова 2007: 64; Акімова 2016: 11]). Паводле названых паказчыкаў, сутнасць паняцця *антрапанiмiчны тэкст* у агульных рысах можа быць апiсана з прымяненнем такога азначэння: тэкст – “структураванае па тых цi iншых законах адзiнства моўных элементаў, якія служаць для перадачы зместу ў адпаведнасцi з мэтамі камунікацыi” [Акімова 2016: 11].

Гэта дае падставы навукоўцам квалiфікаваць iменалагiчныя пералiкi ў складзе крынiц дакументальна-спiсачнага тыпу не проста як каталог, а як своеасаблiвыя сiстэмныя ўтварэннi i тэкставыя ўзоры. Такой думкi прытрымлiваецца Леанiд Шчацiнiн, які сцвярджае, што

ў камунікатыўных адносінах кампаненты аднаго спіса аб’яднання задачай даць iнфармацыю пра прыналежнасць усіх рэфэрэнтаў, якія абазначаны антрапонiмамі, да пэўнай катэгорыi асоб <...>. Звязнасць антрапанiмiчнага тэксту дасягаецца адзiнствам камунікатыўнай задачы, рэфэрэнцыйнай аднароднасцю, сiнтаксiчным дапасаваннем антрапанiмiчных кампанентаў, стэрэатыпнай структурай прэдыкатыўнай часткi спіса, графiчным унiфармiзмам i, як правiла, рэгулярнасцю антрапанiмiчнай формулы <...> [Щетiнiн 1980: 163].

Усё вышэйсказанае пераконвае, што ёсць падставы лiчыць антрапанiмiчны тэкст рэальна iснуючым даследчым аб’ектам i ўключаць яго вывучэнне ў навуковую парадыгму лiнгвістыкi тэксту i лiнгвістыкi ўвогуле.

Антрапанiмiчны тэкст выступае як шматмерны аб’ект, з’яўляецца культурным i моўным знакам [гл. Акімова 2016: 13]. Ён фактычна iснуе не ў гэтым часе, а ў зварачальным сямiятычным часе – прасторы культуры [гл. Акімова 2016: 9]. А паколькi “феномен пералiчэння выяўляе самую цесную сувязь з культураў i памяццю” [Васiльева 2018: 99], тэкст, які складаецца з шэрагу аднародных кампанентаў-онiмаў, можа працаваць як “генератар сэнсаў” (паводле Эльвіры Акімавай), нярэдка не звязаных напрамую з чыста анамастычнай iнфармацыяй.

Па гэтай прычыне анамасты, як правiла, даследуюць антрапанiмiчныя тэксты не столькi з мэтай дакладнага вызначэння яго спецыфікацыi, колькi ў якасцi крынiцы важнага анамастычнага i моўна-гiстарычнага матэрыялу (гл., напрыклад, работы Л. Шчацiнiна i Марыянны Парзулавай [Щетiнiн 1980; Парзулова 2005]). Пры гэтым iстотнае значэнне мае той факт, што антрапонiмы, зыходзячы з асаблiвасцей iх развiцця i функцыянавання, “служаць люстэркам былых часоў” i

выконваюць задачу адлюстравання грамадскай свядомасцi ў пэўныя перыяды яе развiцця больш поўна i спецыялізавана, чым любыя iншыя

асобна ўзятыя прадметна-лагічныя і страявыя групы слоў у мове. Нацыянальная антрапанімія захоўвае ў сваёй памяці шырокія звесткі аб асаблівасцях сацыяльнай арганізацыі, эканамічным развіцці, культуры, этнаграфіі грамадства, для абслугоўвання якога яна ўтварылася [Щетинин 1996: 14].

У сістэматызаваных антрапанімічных спісах гэтыя якасці толькі ўзмацняюцца, бо “дапаўняючы адно аднаго, тысячы прозвішчаў аднаго гістарычнага арэалу ўтвараюць шырокую панараму эпохі, у якой адбывалася іх станаўленне і развіццё” [Щетинин 1996: 14].

На сённяшні дзень у анамастыцы ў асноўных рысах складзена тыпалогія антрапанімічных тэкстаў. Розныя даследчыкі падзяляюць іх на *натуральныя* (бытавыя і дакументальныя, у якіх складальнік пазбаўлены свабоды выбару пры адборы антрапанімічных адзінак, хоць і мае магчымасць адвольнага выбарачнага рэдагавання) і *штучныя* (літаратурныя), *уласна антрапанімічныя* (якія складаюцца з антрапонімаў, больш ці менш шырока дапоўненых апелятыўнымі адзінкамі) і *квазіантрапанімічныя* (якія ўключаць антрапонімы ў якасці *conditio sine qua non* (неабходнай умовы), напрыклад, метрычныя запісы, купчыя крэпасці, спісы дзеючых асоб у п’есах і пад.) [гл. Васильева 2018: 91–92; Смольников 2014: 121].

Для аналізу мы выкарысталі натуральны ўласна антрапанімічны тэкст дакументальна-спісачнага тыпу, бо спісы з усёй разнастайнасці антрапанімічных дакументаў адносяцца да ліку найбольш насычаных анамастычным матэрыялам формаў, якія маюць выражаныя знешнія і ўнутраныя характарыстыкі [гл. Щетинин 1996: 26]. Да таго ж спісы першасныя (натуральныя) у адрозненне ад другасных (штучных, часам аўтарскіх спісаў) пазбаўлены суб’ектывізму пры адборы тэкставых адзінак, а таксама валодаюць такімі недакладнымі, але істотнымі прыметамі “як водар эпохі, спантаннасць і часавая непарарыўнасць творчага акта, а таксама адзінства мэты запісу і аднастайнасць рэфэрэнтаў” [Щетинин 1996: 45].

Факталагічнай крыніцай у нашым даследаванні паслужыла наступнае выданне: *Опытъ описанія Могилевской губерні въ историческомъ, физико-географическомъ, этнографическомъ, промышленномъ, сельскохозяйственномъ, льсномъ, учебномъ, медицинскомъ и статистическомъ отношеніяхъ*. Въ трехъ книгахъ. Составленъ по программѣ и под редакцію предсѣдателя Могилевского статистическаго комитета А.С. Дембовецкаго (Могилевъ на Днѣпрѣ, 1882–1884 гг.), а менавіта кніга 3 (1884 г.), у якой на с. 45–259 змешчаны дадатак з выразнымі адзнакамі антрапанімічнага тэксту, а менавіта *Алфавитный список землевладельцамъ, по уѣздамъ, за 1882 годъ: въ роисповѣданіе владѣльца, названіе имѣнія, количество земли по угодьямъ, право*

владѣнія, кѣмъ управляется имѣніе, оброчныя статьи и доходъ съ нихъ¹.

Паводле меркаванняў навукоўцаў, антрапанімічны тэкст, прыдатны для атрымання гістарычнай і антрапанімічнай інфармацыі, павінен валодаць наступнымі характарыстыкамі: а) колькасць аднафункцыянальных адзінак, уключаных у спіс, павінна быць дастатковай для яго анамастычнай ацэнкі і супастаўляльнай з агульнай колькасцю імёнаў такога тыпу, якія існуюць у адпаведны перыяд у адпаведным арэале; б) мэта складання спіса павінна вынікаць з яго тытула або лёгка ўзнаўляцца па ўскосных сведчаннях; в) спіс павінен быць аднаэтавым, г. зн. ён павінен быць складзены па адным асноўным параметры або лёгка вызначальнай камбінацыі параметраў [гл. Щетинин 1996: 44]. На наш погляд, абраны намі тэкст цалкам адпавядае гэтым крытэрыям. Прэзентатыўны антрапанімічны матэрыял разглядаемага перыяду прадстаўлены таксама ў іншых выданнях (гл., напрыклад, даведнікі Дзмітрыя Дразда *Землевладельцы Минской губернии, 1861–1900*, 2010, *Землевладельцы Минской губернии, 1900–1917*, 2013, выданне *Список шляхетских фамилий*, 2016, створанае пад патранажам Мінскага аб'яднання спадчыннікаў шляхты і дваранства, і інш.), але ўсе яны складзены шляхам аўтарскай выбаркі ўжо ў наш час і таму, як нам здаецца, некалькі прайграюць аўтэнтычнаму спісу XIX ст. па параметры аб'ектыўнасці пры адборы рэестравых адзінак. Істотна таксама, што аналізуемы намі тэкст, акрамя аб'ёмнай намінацыйнай часткі (непасрэдны антрапанімічны шэраг), мае разгорнутую экспліцытна рэалізаваную прэдыкатыўную частку (суправаджальныя паметы да антрапанімічных намінацый). Гэтыя тэкставыя фрагменты дакладна суаднесены паміж сабой, і іх узаемадапаўняльнасць значна павышае ступень інфарматыўнасці ўсяго антрапанімічнага тэксту.

Разглядаемы тэкст адносіцца да ліку афіцыйных дакументальных крыніц, адпаведна асабовыя найменні жыхароў беларускіх тэрыторый ў ім аформлены паводле рускіх пісьмовых канонаў, паколькі ва ўмовах дзяржаўнасці рускай мовы афіцыйны запіс уласных імёнаў грамадзян Імперыі праводзіўся выключна на рускай мове.

Уласна намінацыйная частка прааналізаванага тэксту складаецца з асабовых мужчынскіх і жаночых іменаванняў у афіцыйнай форме. Найчасцей іменалагічная формула трохкампанентная, напрыклад: *Александровичъ Тимофей Николаевъ, Бартоломей Александръ Федоровъ, Венцлавовичъ Станиславъ Онуфріевъ, Войно Осипъ Петровъ, Голощановъ Петръ Ильинъ, Ивановъ Димитрий Ивановъ, Игнаціусъ Александръ Михайловъ, Казановичъ Арсеній Васильевъ, Морачевскій Михаилъ Михайловъ, Ракузо Николай Кузьминъ; Альбреховичъ Емилія*

¹ Выданне даступнае па спасылцы <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/16564-kn-3-1884#mode/inspect/page/94/zoom/4>.

Юр'евая, Бурачкова Марія Осипова, Гоніпроевская Каролина Карпова, Зубовічъ Михаліна Казімірова, Мірецкая Анна Петрова, Патуліцкая-Войбунъ Марія Станіславава, Щербо Лукерія Іванова. Формула складаецца з асабовага імя, прозвішча і імя па бацьку. Патронімы пры гэтым маюць некалькі нязвыклы для сучаснага чытача выгляд – яны ўтвораны з выкарыстаннем фарманта *-ов(a)* [*-ев(a)*] і *-ин(a)* [*-ын(a)*]. Мужчынскія найменні ў параўнанні з жаночымі ў тэксце больш частотныя, але колькасны разрыў ужо не настолькі вялікі, як, напрыклад, у XVI–XVIII стст., калі пазбаўленая юрыдычных правоў жанчына надзвычай рэдка ўпаміналася ў дакументах. Юрыдычна-прававыя паперы афармляліся на мужчыну – галаву сям'і, адпаведна жанчына як юрыдычны суб'ект ідэнтыфікавалася толькі ў асобных выпадках.

Зафіксаваныя таксама і выпадкі двучленнай формулы іменавання (без выкарыстання імя па бацьку). Пры гэтым прасочваецца выразная сацыяльная дыферэнцыяцыя найменняў, паколькі, як вынікае з прэдыкатыўнай часткі тэксту, іменаваннямі такога тыпу называліся асобы, якія знаходзіліся на ніжніх прыступках грамадскай іерархіі: *Алексѣевъ Егоръ* і *Яковъ*, крест., *Андреевъ Евфимъ*, крест., *Илиничъ Василій*, мѣщ., *Онуфріевъ Аріонъ*, крест., *Корнѣевъ Павелъ*, крест., *Радіоновъ Яковъ*, крест., *Семеновъ Афанасій*, крест., *Тереховъ Андрей*, крест., *Туръ Захаръ*, мѣщ., *Усевичъ Егоръ*, мѣщ., але *Ероховъ Александръ Антоновъ*, крест., *Кушнеровъ Θεодоръ Евфимовъ*, мѣщ. Матэрыял такім чынам сведчыць, што яшчэ нават у канцы XIX ст. імёны па бацьку (а таксама іх формы) выконвалі не толькі функцыю дыферэнцыяцыі асобы, але ў тым ліку (а, магчыма, і ў першую чаргу) функцыю своеасаблівага маркёра, а менавіта дадаванне да імя імені па бацьку сведчыла пра высокі грамадскі статус чалавека.

Пералічаныя асаблівасці функцыянавання беларускай антрапанімічнай сістэмы XIX ст. відавочныя пры першасным праглядзе тэксту. У ходзе больш падрабязнага аналізу шляхам карэлявання фактаў з антрапанімічнай і прэдыкатыўнай частак можна атрымаць інфармацыю, так бы мовіць, другога слоя глыбіні [Щетинин 1980: 166]. Так, вывучэнне складу асабовых імёнаў з антрапанімічнай формулы дае магчымасць прасачыць наяўнасць і спецыфіку беларускіх-польскіх моўна-культурных сувязей.

Як вядома, у працэсе складвання беларускага іменніка гістарычна адыгралі ролю дзве іменаслоўныя традыцыі – праваслаўная і каталіцкая, што матывавалася знаходжаннем Беларусі на руска-польскім этна-культурным і рэлігійным сумежжы і распаўсюджанасцю на беларускіх землях дзвюх канфесій хрысціянскай рэлігіі – праваслаўя і каталіцызму. Вынікам такой сітуацыі стала тое, што аснову беларускага іменаслову, гэтак жа як рускага і польскага, склалі імёны, што прынята называць хрысціянскімі, кананічнымі або каляндарнымі. Аднак, калі ў польскім іменаслове паслядоўна рэалізавалася каталіцкая іме-

наслоўная сістэма, а ў рускім – праваслаўная, то спецыфіка беларускага іменаслова заключалася ў тым, што ён ўяўляў сабой спалучэнне элементаў абедзвюх сістэм. Многія беларускія і замежныя даследчыкі (Мікалай Бірыла, Ганна Мезенка, Ганна Усціновіч, Лілія Цітка і інш.) фіксуюць факты ўжывання ў беларускіх пісьмовых крыніцах каталіцкіх (*Францішек, Тодар, Тадэуш, Зыгмунт, Ежы, Тэофіль, Винцэнты, Ромуальд*) і праваслаўных (*Іоанн, Іларыён, Евфимий, Парфён, Юрый, Герасим, Семён, Нікалай*) як мінімум з XIV ст.

Змешаны склад беларускага антрапанімікона захаваўся і ў перыяд Расійскай імперыі. У разгледжанай намі дакументальнай крыніцы склад афіцыйнага іменніка вызначаўся спалучэннем кампанентаў з розных хрысціянскіх календароў. Побач з праваслаўнымі імёнамі *Алексый, Владимиръ, Ермилій, Діомидъ, Захарій, Кондратъ, Каллиникъ, Прокофій, Филиппъ, Теофилъ; Дарія, Домнікія, Евфимія, Зинаида, Леонида, Наталія, Олімпіада, Петрунеля, Ульяна, Токла* рэгулярна фіксуюцца імёны з каталіцкага календара *Витольдъ, Владиславъ, Каецтанъ, Карлъ, Казимиръ, Людвигъ, Эдмундъ, Януш; Адольфина, Евелина, Изабелла, Камілія, Луиза, Людвига, Моника, Терезія, Фердинанда, Ядвига*.

Прычым, можна меркаваць, што наданне ўласнага імя ў даследуемы перыяд не было адвольным. Вядучым фактарам пры гэтым была прыналежнасць асобы да пэўнай канфесіі. У разглядаемым спісе землеўласнікаў па паведах спецыфічныя каталіцкія і праваслаўныя імёны фактычна дакладна размяжоўваюцца паводле веравызнання сваіх носьбітаў. Выпадкі, калі чалавек праваслаўнага веравызнання мае імя з каталіцкага іменніка, літаральна лічаныя: *Констанція Іосифова, Людвига Аврамова, Люція Осипова, Терезія Антонова, Терезія Осипова, Эмілія Васільева*. Паколькі гэта жаночыя іменаванні, то можна меркаваць, што заканамерная суаднесенасць паміж вызнаванай рэлігіяй і характэрнай формай імя парушылася ў выніку пераходу жанчын-каталічак у праваслаўе падчас шлюбу з прадстаўнікамі праваслаўнай канфесіі.

Адзначаецца таксама наступны цікавы факт. Нязменнымі ў гэтых спісах, як правіла, заставаліся толькі тыпова каталіцкія імёны, якія не мелі праваслаўных адпаведнікаў (*Доминик, Казимер, Ромуальд, Феликсъ, Франц, Цезарій, Эдмундъ, Эдуардъ, Аделія, Эмілія, Изабелла, Іозефина, Мальвіна, Моника, Регина, Форнуната*). Калі ж для каталіцкага імя можна было знайсці аналаг у праваслаўным календары, то яно запісвалася па-руску. Так, з’явіліся ў запісах католікі *Василій* (ад ката-

ліцкага *Базыль*), *Гаврыіль* (ад *Габрыель*), *Іванъ* (ад *Ян*), *Николай* (ад *Міколай*), *Иосифъ* (ад *Юзэф*), *Михаилъ* (ад *Михал*), *Яковъ* (ад *Якуб*), *Варвара* (ад *Барбара*), *Елена* (ад *Гелена*), *Елисавета* (ад *Эльжбэта*) і інш.²

У цэлым колькасць каталіцкіх імёнаў адносіцца да колькасці праваслаўных прыкладна як 1/3³. Гэта, на наш погляд, дастаткова аб'ектыўны вынік для тэрыторыі, на якой зафіксаваныя асабовыя найменні. Тут мае значэнне той факт, што для Беларусі пры вызначэнні іменалагічнай матывацыі асабліва істотным з'яўляецца тэрытарыяльны фактар. Дзве асноўныя хрысціянскія рэлігійныя канфесіі ў пэўнай ступені рэгіянальна абазначаныя (Заходняя – Усходняя Беларусь). Гэта, напрыклад, выразна пацвярджаюць матэрыялы беларускамоўнай газеты пачатку ХХ ст. “Наша Ніва”. Так, у яе пастаяннай рубрыцы *З Беларусі і Літвы* пры ўпамінанні асоб з заходніх павеатаў (Віленскага, Лідскага, Гродзенскага, Ашмянскага) дамінуюць каталіцкія імёны: *Каспэр, Константы, Винцэнты, Людвик, Матэуш, Юстына, Францішек, Мацей, Юзэф*. А ў тэкстах паведамленняў з іншых тэрыторый (з Міншчыны, Віцебшчыны) пераважаюць імёны праваслаўныя: *Ілья, Іван, Улас, Ігнат, Терэнтый, Ізідор, Ефім, Наум, Несцяр, Тімофей*. Магілёўская губерня якраз трапляе ў разрад тэрыторый з мінімальнай распаўсюджанасцю каталіцтва і, адпаведна, каталіцкіх імёнаў.

У цэлым жа большая папулярнасць імёнаў праваслаўнага календара ў канцы ХІХ ст. цалкам вытлумачальная ва ўмовах дамінуючага становішча праваслаўнай рэлігіі на тэрыторыі тагачаснай Беларусі. Наяўнасць жа дастаткова прадстаўнічага пласта каталіцкіх імёнаў у тагачасным беларускім іменаслове аргументавана працяглымі дачыненнямі беларускага і польскага этнасаў ва ўсіх сферах жыцця, у тым ліку і на рэлігійнай глебе. Пазіцыі каталіцызму на Беларусі ў разглядаемы перыяд заставаліся моцнымі. Таму наўрад ці можна было чакаць хуткай пераарыентацыі іменалагічнай сістэмы сінхронна са зменаў рэлігійнай дамінанты, бо рэлігія, адыходзячы, як правіла, пакідае пасля сябе сваю традыцыю.

Калі ставіць знак роўнасці паміж паняццямі *імёны каталіцкага календара* і *польскія імёны*, то на аснове даных аналізуемага антрапанімічнага тэксту можна канстатаваць факт заўважнага польскага ўплыву на склад беларускага іменніка ў канцы ХІХ ст. Для разглядае-

² Прадстаўнікі іншых канфесій, як правіла, маюць аўтэнтныя формы імёнаў, у прыватнасці лютэране (*Фонъ-Шаго Карлъ Егоровъ, Думпе Фридрихъ Бурхардовъ, Казановичъ Цецилія Густавова, Лекертъ Францъ Михайловъ, Кранцъ Фердинандъ Фердинандовъ*) і іўдзеі (*Монозонъ Шліома Вульфавъ, Симоновскій Янкель Шоломовъ, Ратнеръ Аронъ Еселевъ, Ратнеръ Лейзерх Хаимовъ, Аронзона Минда Ицкова*).

³ Згодна з падлікамі паводле даных з Магілёўскага павеата (уѣзда), дзе на 100 выпадкаў ужывання імёнаў з праваслаўнага календара прыпадае 32 выпадкі ўжывання імёнаў з каталіцкага календара (канфесійна нейтральныя імёны тыпу *Александръ, Анна* ў падлікі не ўключаліся).

мага перыяду такое атаясамліванне падаецца цалкам дапушчальным, бо на той час заўважалася дакладная карэляцыя паміж рэлігійнай і этнічнай аднесенасцю і іменалагічнымі характарыстыкамі. Прасочваецца наступны ланцужок: чалавек каталіцкага веравызнання звычайна мае імя з каталіцкага іменаслова і па нацыянальнасці (прынамсі, афіцыйна) лічыцца палякам⁴.

Выпадкі змяшэння паняццяў рэлігійнай і нацыянальнай прыналежнасці выступаюць адзнакай своеасаблівай ідэалогіі тагачаснага грамадства і недастатковага ўзроўню нацыянальнай самасвядомасці. Існаванне такой грамадскай з’явы можна праілюстраваць наступнымі кантэкстамі з ўжо згаданага перыядычнага выдання – газеты “Наша Ніва”:

тут [у Расейскай Украіне і ў Беларусі] лічаць, бытцам каталіцтва – гэта польская вера, праваслаўе – расейская (“руская”), і прыродных беларусоў запісваюць павэдлуг рэлігіі то ў палякі, то ў рускіе (1910, № 47).

Гэтай праблеме цалкам прысвечанае апавяданне І. Жывіцы *Пан Шабуневіч*, апублікаванае ў “Нашай Ніве” ў 1913 годзе (№ 6). Яго галоўны герой, пан Шабуневіч, распавядае так:

Ведаеце, былі гэтыя выбары у земства... Запісалі мяне у польскую курыню, а я кажу: “дзякуй вам, я ужо лепей у жыдоўскую пайду, калі вы мяне беларусам ня лічыце...”. Прышоў у гарадзкую думу. Кажу, я такі то і такі то, ці мяне запісалі на выбары? Паглядзелі у спіскі; “а вы якой веры?” – “Каталіцкай” атказываю. – “Ну дык вы гэтта у польскую курыню запісаны”. – “Як кажу, а чаму не ў беларускую?” смяюцца шэльмы: “бо такой, кажуць, німа, а ёсць проста руская, калі хочэце туды, то йшчэ можна”. Дык я-ж... ні расеяц, ні паляк і ня жyd! Як-жэ беларускай курыні німа? – “А вы каталік?” – “А ўжо-ж!” – “А мы усіх каталікоў у палякі...”

Змяшэнне этнічнай і канфесіянальнай прыналежнасці афіцыйнымі царскімі ўладамі ляжыць і ў аснове верша Францішка Багушэвіча *Хрэсьбіны Мацюка*.

⁴ Заўважым, што ў адрозненне ад перыяду XIX – пачатку XX ст., сёння выбар імя паступова перастае быць звязаным непасрэдна з рэлігіяй і/або нацыянальнасцю. Прыкладзём паказальны тэкст з інтэрнэт-рэсурсаў: “У журналіста Ільлі Маліноўскага месяц таму нарадзіўся сын, назвалі яго Тадэвуш. Старэйшага сына, якому 3 гады, завуць Казімір. «Я лічу, Казімір – **менавіта беларускае імя** [тут і далей вылучана намі – *І. Г.*]. Многія адгаворвалі, маўляў, будуць называць Казікам. Але ўсе называюць сына поўным імем – Казімір. Калі месяц таму нарадзіўся другі сын, спыніліся на Тадэвушу, хоць разглядалі і Францішка, Тодара. Жартавалі, што будзе Казік і Тадзік. Была таксама жартаўлівая (калі ўжо згадваць персанажаў *Народнага альбому*) думка назваць яго Юзікам (Юзэфам) [у вядомым зборніку беларускамоўных музычных твораў 1990-х гадоў пад назвай *Народны альбом* персанажы адной жартоўнай песні завуцца Казікам і Юзікам – *І. Г.*]. **Чамусьці самае частае пытаньне: вы што – палякі?** Я спачатку нэрваваўся, крыўдзіўся, а цяпер проста разумею ўзровень агульнай адукацыі людзей, якія так пытаюцца», – кажа Ільля Маліноўскі” (гл. [online] <https://www.svaboda.org/a/29808992.html> [доступ: 08.03.2019]).

[Kazacki naczelnik:] “Da chto ty [Maciuk], da chto ty, ci ruski, ci nie?” // Ja daj krucitca tudy i siudy, // Dumaju: szto tut skazać jamu mnie? // “Ja nie našu, kažu, barady”. // “Da ty”, jon kaže mnie, “wiery jakoj?” // “Ci ty **prawas-łaŭny**, ci ty **palak**?” // “A dajcież panočku, kažu mnie pakoј. // Da ja ż **tu-tejszy**, jaż kazaŭ tak!”.

Гэтыя мастацкія сітуацыя з’яўляюцца прамым адлюстраваннем рэальных падзей, якія адбываліся ў сацыяльна-палітычным жыцці тагачаснай Беларусі. Так, Міхась Біч піша, што на выбарах у III Думу (восень 1907 года) усе выбаршчыкі на Беларусі былі падзелены не толькі па класавым, але і па нацыянальным прынцыпе. У беларускіх губернях утвараліся “рускія”, “польскія”, а ў гарадах – і габрэйскія выбарчыя аддзяленні. Да “рускіх” аддзяленняў далучаліся праваслаўныя беларусы, немцы, татары і інш. Да “польскіх” – беларусы-католікі. Такім чынам, беларускі народ афіцыйна па канфесійнай прымеце быў падзелены на “рускіх” і “палякаў” [гл. Біч 1993: 20].

Аналізуемы антрапанімічны тэкст дэманструе таксама адметную рысу беларускага антрапанімікона XIX ст. у частцы прозвішчаў, а менавіта наяўнасць у спісе прэзентатыўнай колькасці прозвішчных элементаў з прыметамі польскамоўнага ўплыву. Гэта вынік агульнасці гістарычнага лёсу беларусаў і палякаў, даўніх і трывалых польска-беларускіх кантактаў, прычым якраз у той перыяд, калі прозвішчы знаходзіліся ў стадыі актыўнага фарміравання (XVI–XVIII стст.). Хоць, як лічаць навукоўцы, “этнас часцей вызначаецца праз імя, а не праз прозвішча” [Cieślakowa, Malec 1999: 70], матывавальныя асновы і фармальныя (найперш словаўтваральныя) паказчыкі прозвішчаў таксама этнічна інфарматыўныя. Тут неабходна зрабіць наступную заўвагу. Шырока бытуе меркаванне, згодна з якім да польскіх паводле паходжання залічваюць прозвішчы беларусаў, аформленыя фармантамі *-скі, -цкі*, што з навуковага пункту погляду не адпавядае сапраўднасці. Прозвішчы на *-скі, -цкі* навукоўцамі-анамастамі кваліфікуюцца як агульнаславянскі прозвішчны тып, і характарызаваць усе прозвішчы, аформленыя такім фармантам, як польскія навукова некарэктна (больш падрабязна гл. [Гапоненка 2018]). Польскае паходжанне прозвішчаў адлюстроўваецца ў першую чаргу не ў форме суфікса, а ў форме і змесце прозвішчнай асновы (напрыклад, польскімі можна лічыць прозвішчы тыпу *Бандажэўскі, Главацкі, Дабржынецкі, Закржэўскі, Пшыгоцкі, Скрыдлеўскі, Татаржыцкі, Хржаноўскі* і пад.). У разгледжаным тэксце зафіксаваныя наступныя прозвішчныя адзінкі з такімі характарыстыкамі: *Войцеховскій, Бржэзінскій, Бржозовскій, Бржостовскій, Гордзялковскій, Езерскій, Длужневскій, Заблоцкі, Корженевскій, Кржывицкі, Менжынскій, Подгурскій, Пожарискій, Гордзялковская, Замбржыцкая, Квятковская, Пionтковская, Пржесецкая, Ржеуская, Стржемеская*. Трэба адзначыць, што колькасць іх адносна невялікая. Відаць, на блізкіх да Расіі бедных па ўрадлівасці землях Магілёўшчыны польскія ўладанні засноўваліся рэдка і, адпаведна, польскі

ўплыў на антрапанію быў не такім выразным, як, напрыклад, на заходніх беларускіх тэрыторыях, дзе спадчынныя найменні польскіх асаднікаў значна больш актыўна ўліваліся ў беларускі антрапанікон, асвойваліся і замацоўваліся ў яго складзе.

У цэлым наш матэрыял выразна паказвае, што характэрная нацыянальная і саслоўная форма антрапонімаў можа служыць крыніцай аб'ектыўнай гістарычнай інфармацыі, не прадугледжанай складальнікам спіса [Щетинин 1996: 22]. Так, відавочна, што на фоне актыўнай барацьбы ўладаў Расійскай імперыі з польскім уплывам на беларускіх землях у разглядаемы перыяд і імкнення максімальна пазбавіць афіцыйны антрапанікон польска-каталіцкіх элементаў фактычна працягваліся даўнія лінгвакультурныя кантакты беларускага і польскага народаў. Прычым даныя антрапанічнага тэксту дэманструюць гэта на сістэмным узроўні, г. зн. лепш, чым іншыя, на першы погляд больш наглядныя, гісторыка-грамадскія факты⁵. Нават той невялікі фрагмент, прааналізаваны ў артыкуле, прадстаўляе багатую палітру моўных элементаў з культурнага жыцця нашых продкаў, выразна выяўляе ступень і характар сувязяў з іншымі народамі, а менавіта сведчыць, што польскія антрапанічныя кампаненты глыбока пусцілі карані ў мову, гісторыю і культуру нашых продкаў.

Бібліяграфія

- Akimova Èl'vira. 2016. *Lingvistika teksta v sinhronii i diahronii*. "Vesti Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta". Seriâ 2. Âzykoznanie. T. 15, № 2: 7–16 [Акимова Эльвира. 2016. *Лингвистика текста в синхронии и диахронии*. "Вести Волгоградского государственного университета". Серия 2. Языкознание. Т. 15, № 2: 7–16. [online] <https://cyberlenin.ka.ru/article/n/lingvistika-teksta-v-diahronii-i-sinhronii/viewer> (доступ: 28.09.2019)].
- Berezovič Elena. 1995. *Toponimičeskoe prostranstvo kak tekst. V: Ežegodnik Naučno-issledovatel'skogo instituta russoj kul'tury*. 1994. Ekaterinburg: UrGU [Березович Елена. 1995. *Топонимическое пространство как текст. В: Ежегодник Научно-исследовательского института русской культуры*. 1994. Екатеринбург: УрГУ].
- Bič Mihas'. 1993. *Belaruskae adradžènne XIX – pačatku XX stagoddžâ. Gistaryčnyâ asablivasci, uzaemaadnosiny z inšymi narodami* (XI Mižnarodny z'ezd slavistaŭ. Daklady). Minsk [Біч Міхась. 1993. *Беларускае адраджэнне ў XIX – пачатку XX стагоддзя. Гістарычныя асаблівасці, узаемаадносінны з іншымі народамі* (XI Міжнародны з'езд славістаў. Доклады). Мінск].
- Ciešlikowa Aleksandra, Malec Maria. 1999. *Kryteria włączania nazwisk z ziem pogranicznych do apracowania Antroponimii Polski XVI do XVIII wieku*. "Studia

⁵ Напрыклад, даследчыкі сцвярджаюць, што польская мова XIX – пачатку XX ст. рабіла крокі да вяртання мінулай ролі, у прыватнасці ў грамадскіх установах. Так, "гарадское самакіраванне ў Мінску ў гэты час амаль поўнасю аказалася ў руках палякаў, <...> у гарадской управе пачала выкарыстоўвацца польская мова, польскія шыльды з'явіліся ў тэатры, на конках, у магазінах, а магазіны з аднымі толькі рускімі шыльдамі байкатаваліся палякамі" [Жураўскі 1982: 45].

- Sławistyczne” 1. Nazewnictwo na pograniczach etniczno-językowych. Red. Zofia Abramowicz, Leonarda Dacewicz. Białystok: 68–74.
- Gal'perin Il'ja. 1981. *Tekst kak ob"ekt lingvističeskogo issledovaniâ*. Moskva: Nauka [Гальперин Илья. 1981. *Текст как объект лингвистического исследования*. Москва: Наука].
- Garonenka Iryna. 2018. *Belaruskîâ prozviščy z pol'skamoŭnymi asnovami*. U: *Języki ruskie w rozwoju historycznym i kontaktach z polszczyzną*. Red. Lilia Citko. Białystok: Wydawnictwo Prymat [Гапоненка Ірына. 2018. *Беларускія прозвішчы з польскамоўнымі асновамі*. У: *Яęzyки руские в развитии историческими контактами с польским языком*. Ред. Лилия Цитко. Бiałystok: Wydawnictwo Prymat].
- Parzulova Mariâna. 2005. *Antroponimnij tekst âk džerelomovnoï ta istoričnoï informacii*. “Problemi slov`ânoznavstva”. L'vov, L'vovsk. Nac.un-t im. Ī. Franka, vip. 55: 134–142 [Парзулова Марияна. 2005. *Антронимний текст як джерело мовної та історичної інформації*. “Проблеми слов'янознавства”. Львов, Львовск. Нац. ун-т ім. І. Франка, вип. 55: 134–142].
- Podol'skaâ Natal'â. 1988. *Slovar' ruskoj onomastičeskoj terminologii*. 2-e izd., pererab. i dop. Otv. red. A. V. Superanskaâ. Moskva: Nauka [Подольская Наталья. 1988. *Словарь русской ономастической терминологии*. 2-е изд., перераб. и доп. Отв. ред. А. В. Суперанская. Москва: Наука].
- Smol'nikov Sergej. 2014. *Tekst kak edinica filologičeskoj interpretacii*. V: Sb. statej IV Vserossijskoj naučno-praktičeskoj konferencii s meždunarodnym učastiem (25 âнварâ 2014 g., g. Kujbyšev). Otv. red. A.A. Kurulënok. Novosibirsk: Izd-vo OOO «Nemo Press» [Смольников Сергей. 2014. *Текст как единица филологической интерпретации*. В: Сб. статей IV Всероссийской научно-практической конференции с международным участием (25 января 2014 г., г. Куйбышев). Отв. ред. А.А. Курулёнок. Новосибирск: Изд-во ООО «Немо Пресс»].
- Urakova Fatima. 2007. *Tekst kak ob"ekt lingvistiki*. “Kul'turnaâ Žizn' Ūga Rossii” 6 (25). 2007: 64–66 [Уракова Фатима. 2007. *Текст как объект лингвистики*. “Культурная жизнь Юга России”. 6 (25). 2007: 64–66] [online] <https://cyberleninka.ru/article/n/tekst-kak-obekt-lingvistiki/viewer> [доступ: 17.02.2020].
- Šetinin Leonid. 1980. *Antroponimičeskij tekst kak istočnik istoričeskoj informacii*. V: *Perspektivy razvitiâ slavânskoj onomastiki*: sb. statej. Otv. red. A.V. Superanskaâ i N.V. Podol'skaâ. Moskva: Nauka [Щетинин Леонид. 1980. *Антронимический текст как источник исторической информации*. В: *Перспективы развития славянской ономастики*: сб. статей. Отв. ред. А.В. Суперанская и Н.В. Подольская. Москва: Наука].
- Šetinin Leonid. 1996. *Istoriâ i imena*. Rostov n/D : RVŠ MVD RF [Щетинин Леонид. 1996. *История и имена*. Ростов н/Д : РВИШ МВД РФ].
- Valgina Nina. 2002. *Teoriâ teksta*: učebnoe posobie [online] [Валгина Нина. 2002. *Теория текста*: учебное пособие [online] <http://www.hi-edu.ru/e-books/xbook029/01/part-001.htm#i28> [доступ: 15.05.2020]].
- Vasil'eva Nataliâ. 2018. *Pragmatika i poëtika antroponimičeskogo teksta* [Васильева Наталия. 2018. *Прагматика и поэтика антропонимического текста*] [online] 02. <https://cyberleninka.ru/article/n/pragmatika-i-poetika-antroponimičeskogo-teksta/viewer> [доступ: 17.02.2020].
- Žuraŭski Arkadz'. 1982. *Dvumoŭe i šmatmoŭe ŭ gistoryi Belarusi*. U: *Pytanni bilingvizmu i ŭzaemadžeânnâ moy*. Minsk: Navuka i tēhnika [Жураўскі Аркадзь. 1982. *Двумоўе і шматмоўе ў гісторыі Беларусі*. У: *Пытанні білінгвізму і ўзаемадзеяння моў*. Мінск: Навука і тэхніка].

ABSTRACT: In the article, the content of the concept of *anthroponymic text* is outlined, whereas the component and functional specifics of this textual variety and the

classification types of written lists with the regular inclusion of proper personal names are indicated. A complex analysis of the anthroponymic and appellative text parts of the presentative authentic documentary list of the XIX century (*Алфавитный список землевладельцамъ* in the edition *Опытъ описанія Могилевской губерніи*, 1884) is conducted. The facts that make it possible to trace the peculiarities of Belarusian-Polish interlingual cooperation in the field of anthroponymy are revealed. Based on the analytical data, conclusions regarding the information content of the nominative and predicative parts of the anthroponymic text are formulated, the ways of using such linguistic and historical information are determined.

KEYWORDS: anthroponymic text, anthroponymic nominations, predicative text part, national and class form of anthroponyms, Polish anthroponymic influence.

STRESZCZENIE: W artykule scharakteryzowano pojęcie *tekstu antroponimicznego*, określono jego części składowe i specyfikę funkcjonalną, a także typologię tekstów pisanych charakteryzujących się regularną obecnością nazw osobowych. Przeprowadzono kompleksową analizę części antroponimicznej i apelatywnej reprezentatywnego autentycznego dokumentu z XIX wieku (*Алфавитный список землевладельцамъ* w publikacji *Опытъ описанія Могилевской губерніи*, 1884 r.). Ujawnione zostały fakty, które pozwalają prześledzić specyfikę polsko-białoruskiej międzyjęzykowej interakcji w dziedzinie antroponimii. Na podstawie danych analitycznych sformułowano wnioski dotyczące treści informacyjnej zawartej w nominatywnych i predykatywnych częściach tekstu antroponimicznego, określono sposoby wykorzystania tego typu informacji językowo-historycznej.

СЛОВА КЛУЧОВЕ: текст антропонимичный, номинации антропонимичные, предикативная часть текста, народова і спадчына форма антропонімів, польскія ўплывы антропонимичные.

РЭЗЮМЭ: У артыкуле акрэслены змест паняцця *антрапанімічны тэкст*, абазначана кампанентная і функцыянальная спецыфіка гэтай тэкставай разнавіднасці, а таксама класіфікацыйныя тыпы пісьмовых спісаў з рэгулярным уключэннем уласных асабовых найменняў. Праведзены комплексны аналіз антрапанімічнай і апелятыўнай тэкставых частак прэзентатыўнага аўтэнтчнага дакументальнага спіса XIX ст. (*Алфавитный список землевладельцамъ* у выданні *Опытъ описанія Могилевской губерніи*, 1884). Выяўлены факты, якія даюць магчымасць прасачыць асаблівасці беларуска-польскага міжмоўнага ўзаемадзеяння ў сферы антрапаніміі. На падставе аналітычных даных сфармуляваны высновы адносна інфармацыйнай напоўненасці намінацыйнай і прэдыкатыўнай частак антрапанімічнага тэксту, вызначаны спосабы выкарыстання падобнай лінгвістычнай інфармацыі.

КЛЮЧАВЫЯ СЛОВЫ: антрапанімічны тэкст, антрапанімічныя намінацыі, прэдыкатыўная тэкставая частка, нацыянальная і саслоўная форма антрапанімаў, польскія антрапанімічны ўплыў.